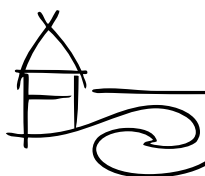

Vita Antiqua №10, 2018

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV, FACULTY OF HISTORY
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY AND MUSEUM STUDIES
CENTRE FOR UNDERWATER ARCHAEOLOGY, ARCHAEOLOGICAL AND ETHNOLOGICAL RESEARCH
Th. VOVK CENTER FOR PALEOETHNOLOGICAL RESEARCH

PREHISTORIC NETWORKS IN SOUTHERN and EASTERN EUROPE

Kyiv 2018

FONDS NATIONAL SUISSE
SCHWEIZERISCHER NATIONALFONDS
FONDO NAZIONALE SVIZZERO
SWISS NATIONAL SCIENCE FOUNDATION

Swiss National Science Foundation
Швейцарський Національний Науковий Фонд

SCOPES institutional partnership project Network
in Eastern European Neolithic and Wetland Archaeology
(NEENAWA)

SCOPES проект інституційного співробітництва
"Мережа по дослідженню східноєвропейського
неоліту та археології річок та озер"

Faculty of History, Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Історичний факультет Київського
національного університету імені
Тараса Шевченка

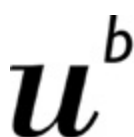
Department of Archaeology and
Museology, Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Кафедра археології та музеєзнавства
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Centre for Underwater
Archaeology, Archaeological
and Ethnological Research
Центр підводної археології,
археологічних та етнологіч-
них досліджень

Th. Vovk Center for Paleoethnological
Research, Ukraine
Центр палеоетнологічних досліджень
ім. Хв. Вовка, Україна

^b
UNIVERSITÄT
BERN

University of Bern
Бернський університет

Center for Prehistoric Research

Center for Prehistoric Research,
Macedonia
Центр преісторичних
досліджень, Македонія

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭРМИТАЖ
The State Hermitage Museum

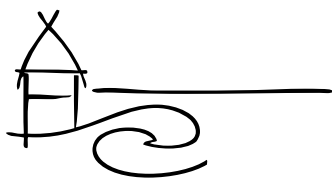
State Hermitage Museum
Державний музей "Ермітаж"

Vita Antiqua №10, 2018

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ ТА МУЗЕЄЗНАВСТВА
ЦЕНТР ПІДВODНОЇ АРХЕОЛОГІЇ, АРХЕОЛОГІЧНИХ ТА ЕТНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ЦЕНТР ПАЛЕОЕТНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ім. Хв. ВОВКА

ПЕРВІСНІ СПІЛЬНОТИ ПІВДЕННОЇ та СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Київ 2018

EDITORIAL BOARD:

Dr., Prof. Rostyslav V. Terpylovskiy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (*Head of the Editorial Board*)
Ph.D., assoc. prof. Pavlo S. Shydlovskiy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (*executive editor*)
Dr., Prof. Albert Hafner, University of Bern, Switzerland
Dr., Prof. Mykhailo I. Hladkykh, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Dr., Prof. Valerii P. Kapeliushnyi, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Dr., assoc. prof. Henadii M. Kazakevych, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
HDR Marylène Patou-Mathis, Research director at CNRS, Muséum national d'histoire naturelle, France
Dr., assoc. prof. Stéphane Péan, Muséum national d'histoire naturelle, France
Ph.D., assoc. prof. Serhii M. Ryzhov, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Dr., Prof. Viktor V. Stavniuk, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Dr., Prof. Marzena Szymt, Poznań Archaeological Museum, Poland

EDITORIAL BOARD OF THE VOLUME:

Pavlo S. Shydlovskiy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (*executive editor*)
Aleksandr V. Diachenko, Institute of Archaeology NAS of Ukraine
Ekaterina V. Dolbunova, State Hermitage Museum, Russian Federation
Albert Hafner, University of Bern, Switzerland
Andrey N. Mazurkevich, State Hermitage Museum, Russian Federation
Yana I. Morozova, Taras Shevchenko National University of Kyiv
Goce Naumov, Centre for Prehistoric Research, Republic of Macedonia
Valentina Todorska, NU. Museum "d-r Nikola Nežobinski", Republic of Macedonia

TECHNICAL EDITORS:

Yevhen Pichkur, Archaeological Museum, Institute of Archaeology NAS of Ukraine
Ivan Radomskiy, Institute of Archaeology NAS of Ukraine
Denis Belousov, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Martha Andriiovych, University of Bern, Switzerland
Mariia Dobrotvor, University of Bamberg, Germany

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Д.і.н., проф. Терпиловський Ростислав Всеволодович, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(голова редакційної колегії)
К.і.н., доц. Шидловський Павло Сергійович, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (відповідальний редактор)
Д-р, проф. Хафнер Альберт, Університет м. Берн, Швейцарія
Д.і.н., проф. Гладких Михайло Іванович, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Д.і.н., проф. Капелюшний Валерій Петрович, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Д.і.н., доц. Казакевич Генадій Михайлович, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Д-р, досл. директор CNRS Пату-Матіс Марілен, Національний природничий музей, Франція
Д-р, доц. Пеан Стефан, Національний природничий музей, Франція
К.і.н., доц. Рижов Сергій Миколайович, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Д.і.н., проф. Ставнюк Віктор Володимирович, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Д-р, проф. Шміт Мажена, Археологічний музей в м. Познань, Польща

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Шидловський Павло Сергійович, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (відповідальний редактор)
Дяченко Олександр Вікторович, Інститут Археології НАН України
Долбунова Катерина Володимирівна, Державний Ермітаж, Росія
Хафнер Альберт, Університет м. Берн, Швейцарія
Мазуркевич Андрій Миколайович, Державний Ермітаж, Росія
Морозова Яна Іванівна, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Наумов Гоце, Центр преісторичних досліджень, Македонія
Тодорська Валентина, Музей «д-р Нікола Незлобінський», Македонія

ТЕХНІЧНІ РЕДАКТОРИ:

Пічкур Євген, Археологічний музей Інституту археології НАН України
Радомський Іван, Інститут Археології НАН України
Белоусов Денис, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Андрійович Марта, Університет м. Берн, Швейцарія
Добротвор Марія, Університет м. Бамберг, Німеччина

Prehistoric Networks in Southern and Eastern Europe. Collection of scientific works. P. Shydlovskiy (ed.). – VITA ANTIQUA, №10. – Kyiv: Center for Paleoethnological Research, 2018 – 212 p.

The collection of scientific works is devoted to contemporary research on development and interaction of prehistoric networks in the Holocene Europe. Chronologically, the collection covers the final phases of the Stone Age and the beginning of the age of early metals. Particular attention is paid to the process of Neolithization and interaction between different societies in Southern and Eastern Europe.

The proposed collection will be useful for anyone interested in the prehistory, archaeology and geography of Europe – archaeologists, prehistorians, specialists in local history, ethnographers, museum workers, cultural heritage researchers and students of higher educational institutions.

Первісні спільноти Південної та Східної Європи. Збірка наукових праць. П.С. Шидловський (відп. ред.). – VITA ANTIQUA, №10. – К.: Центр палеоетнологічних досліджень, 2018. – 212 с.

Збірка наукових праць присвячена сучасним дослідженням питань розвитку та взаємодії первісних спільнот на території голоценової Європи. Хронологічно збірка охоплює заключні фази кам'яної доби та початку доби ранніх металів. Особлива увага приділена процесу неолітизації та взаємодії різних суспільств Південної та Східної Європи.

Запропонована збірка буде корисною для всіх, хто цікавиться первісною історією, археологією та географією Європи – археологам, преісторикам, історикам-краєзнавцям, етнографам, музейним працівникам, дослідникам культурної спадщини, студентам вищих навчальних закладів.

Зареєстровано

Міністерством юстиції України

Свідчення про державну реєстрацію

КІ №1674 від 25.07.2017

Засновник та видавець

ГО Центр палеоетнологічних досліджень
код ЄДРПУ №39633961

Україна, 02156, Київ, вул. Милуєтенка, 15а

E-mail: th.vovk.center@gmail.com

Registered

Ministry of Justice of Ukraine

Certificate of registration

КІ №1674 від 25.07.2017

Founder and publisher

Center for Paleoethnological Research
Unified State Register №39633961

Ukraine, 02156, Kyiv, str. Milyutenko, 15a

E-mail: th.vovk.center@gmail.com

Підписано до друку 29.10.2018.
Формат 60 × 84/8. Гарн. Myriad Pro.
Папір офс. Друк офс.
Ум.-друк. арк. 24,65. Тираж 300 екз.

Надруковано ФОП «Черенок К.В.»
Свідчення В02 №353856 від
25.09.2006 р.
м. Київ, вул. Пушкінська, 45/2
тел.: (044) 235-81-92, 228-45-05

ISSN 2522-9419 (online)

<http://vitaantiqua.org.ua> <http://vovkcenter.org.ua/> <https://www.facebook.com/th.vovk.center>

ISSN 2519-4542 (print)

@ Автори статей, 2018

CONTENTS / ЗМІСТ

FOREWORD: Network Approach for Studying the Prehistoric Networks (Pavlo Shydlovskiy, Yana Morozova)	6
ПЕРЕДМОВА: Мережевий підхід у вивченні первісних спільнот (Павло Шидловський, Яна Морозова)	
*****	
Dmytro Stupak. Chipped flint technologies of Janislawice culture in Ukrainian Polissya region	13
Дмитро Ступак. Технології розколювання кременю в комплексах яніславицької культури Українського Полісся	
Sergii Telizhenko. The Køkkenmødding of Eastern Ukraine	25
Сергій Теліженко. Кьоккенмьоддінги Східної України	
Alina Veiber. An overview of the osteological mammal material from the archaeological sites of the Surska culture in the context of its tribes' adaptation to the environment	38
Аліна Вейбер. Огляд остеологічного матеріалу ссавців з археологічних пам'яток сурської культури в контексті адаптації її носіїв до навколишнього середовища	
Martha Andriiovych. A sign of mobility and cultural exchange? The ceramics with scribble line ornamentation from Lysa Hora cemetery	43
Марта Андрійович. Ознака мобільності та культурного обміну? Керіміка з лінійним орнаментом з Лисогірського неолітичного могильника	
Goce Naumov. The Formation of Wetland Identities in the Neolithic Balkans	48
Гоце Наумов. Формування заплавних ідентичностей у балканському неоліті	
Pavlo Shydlovskiy. Lithic Assemblages of Early Agricultural Communities in Middle Dniester: comparative study	61
Павло Шидловський. Крем'яні комплекси ранніх землеробських спільнот Середнього Придністров'я: порівняльна характеристика	
Ivan Radomskiy. Changing techniques of flint knapping in Chalcolithic times as an indicator of changes in the economy	92
Іван Радомський. Зміни у технології кременеобробки за доби енеоліту як показник змін у економіці	
Yevhen Pichkur. Mining and distribution of flint by the tribes of Cucuteni-Trypillian community	105
Євген Пічкур. Видобуток і поширення кременю племенами Кукутені-Трипільської спільноти	
Dmytro Zhelaha. Ornamentation systems of Trypillia culture B I period tableware in the Middle Dniester area	118
Дмитро Желaha. Орнаментальні схеми посуду Трипільської культури етапу В I в Середньому Подністров'ї	
Aleksandr Diachenko. Geographic determinism and Trypillia contact networks, c. 3600 – 3400 BC	126
Олександр Дяченко. Географічний детермінізм та трипільські контактні мережі (3600 – 3400 BC)	
Mykhailo Videiko, Nataliia Burdo. Life on the Eastern Frontiers of Old Europe	135
Михайло Відейко, Наталія Бурдо. Життя на східних рубежах Старої Європи	
Robert Hofmann, Mila Shatilo, René Ohlrau, Marta Dal Corso, Stefan Dreibrodt, Michailo Videiko, Knut Rassmann, Wiebke Kirleis, Johannes Müller. Tripolye – Strategy and Results of an ongoing Ukrainian-European Project	146
Роберт Хофманн, Міла Шатіло, Рене Олрау, Марта Даль Корсо, Стефан Драйбродт, Михайло Відейко, Кнут Рассманн, Вібке Кірлайс, Йоханес Мюллер. Трипілля – стратегія та результати поточного українсько-європейського проекту	
Marzena Szmyt. Between the seas: Baltic-Pontic contact space in the 3 rd millennium BC	155
Мажена Шміт. Між морями: балтійсько-чорноморський контактний простір у 3-му тисячолітті до н.е.	
Andrey Mazurkevich, Ekaterina Dolbunova, Luca Ottonello. Archaeological excavations and reconstructions of disappeared archaeological heritage (based on excavations in North-Western Russia)	165
Андрій Мазуркевич, Катерина Долбунова, Лука Оттонелло. Археологічні розкопки та реконструкції втраченої археологічної спадщини (на основі досліджень в Північно-Західній Росії)	
Nikos Chausidis. 'River People' of the Northern Black Sea and Macedonia	176
Никос Чаусідіс. "Народи річок" Північного Причорномор'я та Македонії	
*****	
STEP AHEAD: NEENAWA 2017 International Scientific Conference report (Yana Morozova, Pavlo Shydlovskiy)	192
КРОК ВПЕРЕД: Міжнародна наукова конференція NEENAWA 2017, звіт (Яна Морозова, Павло Шидловський)	
LIST OF AUTHORS	208
СПИСОК АВТОРІВ	
FROM THE PUBLISHER	210
ВІД ВИДАВЦЯ	

Sergii Telizhenko¹

The Køkkenmødding of Eastern Ukraine

The paper is devoted to the concise analysis of sites with shell middens of the Eastern part of Ukraine, whose existence is fixed within the frames of the final Mesolithic-Neolithic and Early Copper Age.

Key words: *køkkenmødding, shell middens, Eastern Ukraine, final Mesolithic, Neolithic, Early Copper Age*

Introduction

Køkkenmødding, or kitchen/shell middens, are archaeological sites, are characterized by the presence of waste in the form of heaps of shells mixed with animal bones, ceramics, flints etc. Although historically the term *køkkenmødding*, which was used first by Danish biologist J. Japetus Steenstrup, is associated with the Ertebølle culture (dating to the end of the Mesolithic), over the time, it has become more extensive. In this paper, this term is used to denote heaps of marine or freshwater mollusks that were formed as a result of human activity. Shell middens are widespread, mostly in coastal zones around the world – from Japan to Canada, and from Australia to Denmark.

There are three types of shell midden known from Ukraine – these include marine, freshwater (river or lake) and terrestrial shell examples. Shell middens composed of marine shells are known from the shore of the Crimean peninsula and dating from the Copper Age to the Middle Bronze Age (Ardych Burun, Laspi-1, Gurzuf Castle etc.). Examples of shell middens with terrestrial shells are situated in the mountainous parts of Crimea and are associated with the Mesolithic Murzak Koba culture and Tash Air culture of Neolithic. Published examples include Murzak Koba layer 3, Shan Koba layer 3, Fatma Koba layer 4 (Bibikov et al., 1994), Kukrek layer 3, Laspi-7 (Telegin, 1985).

In Ukraine, shell middens of freshwater mollusks are widely represented on different sites of Neolithic and Copper Age date. Examples are known from the Buz'ki settlement of Dnieper-Donets culture (according to the D.Ya. Telegin) (Telegin 1961; Telegin 1968); on the multilayered settlement at Kamyana Mohyla; on various settlements of the Buh-Dniester culture (Danilenko 1969); along with several sites associated with Pit-Combed Ware culture (for example Hrishivka) (Neprina 1976) etc.

In Eastern Ukraine, within the middle part of the Siversky Donets river basin, freshwater shell middens are known which date from the transition from the Mesolithic to the Neolithic period, the early and late Neolithic, as well as the early Copper Age (fig. 1). In chronological terms this spans the period from the middle of the seventh to the first quarter of the fifth millennium BC, a period of nearly 1,700 years.

Sites of the Final Mesolithic-Early Neolithic period transition

Tuba-V and Tuba-Vb are located on the high sandy terrace of the shore of the lake Tuba. They lie up to 8 m above the modern lake level, and at a distance of 65-70 meters from the current shore (fig. 6,8,9). Lake Tuba is located 1.5-2 km from the modern line of the Siversky Donets river, on the left bank. Tuba-V and Tuba-Vb lie approximately 40 m apart and were first identified due to the presence of mollusk shells on the modern surface (Telizhenko 2005; Telizhenko 2012; Telizhenko 2013). The surviving layers range in thickness from 0.3 to 0.9 m (fig. 7,19,11). The material culture of both sites is identical, and they appear to be associated with the range of Matveyev kurgan culture sites. The most famous of these include Matveyev Kurgan 1 and 2 (North Eastern Azov sea region), as well as Razdorskaya-2 (Lower stream of Don river), at which large shell middens are known.

A radiocarbon date, obtained from one of the animal bones, indicated activity during the second half of the 7th millennium BC. At Tuba-V and Tuba-Vb the transition period materials are in the lower part of the dark gray sand layer. It is interesting that material relating to the nearby Donetsk culture site of Tuba-VI, are stratigraphically earlier, lying in the upper part of the light gray sand. This is non-direct evidence that the Donetsk culture existed a slightly earlier in this area.

¹ Institute of Archaeology of the NASU

The economy of these sites was aimed exclusively at hunting, fishing, and gathering of mollusks. There are no signs of livestock or farming. A large number of archaeological artifacts were discovered within the shell middens. These included tools made from flint and other stone types, along with objects of bone and antler. Most of the flint tools are made on regular blades. Among the scrapers, only the end scrapers were made on the parts of the blades, with other scraper types being made on flake (fig. 2.1-6). The burins are represented by the following types - angular, lateral, and medial (fig. 2.7,8,9). Trapezes with retouched sides made without using microburin technique, usually asymmetric shapes were also recorded. Non-flint lithics included ground stone axes (one of which was polished), along with several net sinkers (fig. 2.10). The bone and antler tools were mainly functional, – and included needles, piercing tools, and harpoon tips), though one non-functional artefact (an amulet) was recovered (fig. 2.11,12,13).

Only a summary report of the corpus of faunal remains from Tuba-V is available. Nonetheless, it can be summarized that 39% of the total number of bones (3406/100%) belonged to mammals, 9.6% to birds, 28.7% fish, and 22.9% turtles (Telizhenko, Yanish 2014). The number of shells was very large, though these were not specifically enumerated during the research. Mollusks are represented by the following types: *Unio sp.*, *Viviparus sp.*, and *Theodoxus fluviatilis*, of which *Unio sp.* is the most common. While the available data for Tuba-V is not without limitations, it most likely also describes the form of economic activity that occurred at the contemporary Tuba-Vb.

The multilayered site at Pavlohrad is situated directly on the left bank of the Siversky Donets River. Although partially destroyed because of river erosion, excavation has shown site dates to the Mesolithic-Neolithic transition. The midden is represented by a 0.2 m thick layer of shells in dark-grey sand, at a depth of 2 m below the modern surface. The recovered finds include flint flakes, blades and fragments of bone. Above the shell layer, at a depth of 0.5 m below the modern surface, there are a number of Middle Bronze Age pottery shards.

Early Neolithic site Starobilsk-I

The only known Early Neolithic settlement with a shell middens in Eastern Ukraine is Starobilsk-I. The site is located on the left bank of the Aidar River (left tributary of the Siversky Donets River).

Sergii Loktyushev was the first researcher to study Eastern Ukrainian køkkenmødding in depth. He discovered and partially excavated a number of sites near Starobilsk town in 1939-1940 (Kliuchneva 2009).

O. Shaposhnikova and Y. Gurin excavated approximately 323 m² from year 1979 till 1980 (Gurin 1998). They investigated 8 discrete midden areas, of various sizes, within which were pottery shards, animal bones, and flint tools (fig. 3). In 2007, a further 54 m² were explored by a joint expedition, headed by the author and Dr. G. Motuzaite-Matuzeviciute (Telizhenko et al., 2008). These excavations identified two early Neolithic layers, which include areas of significant shell accumulations. To the north of the excavation, a test pit identified part of a large shell midden that produced a retouched blade. However, this part of the settlement was not investigated further. Radiocarbon dates on bone and wooden charcoal have allowed the creation of a chronology for the site, beginning in the 6th millennium BC (Motuzaite-Matuzeviciute, Lillie, Telizhenko 2015). This concurs with the dating of charcoal associated with the pottery shard from the earlier Starobilsk-I excavation. This ceramic piece is the oldest in the Eastern Ukraine and may be paralleled with the pottery complex from layers 15-11 at Rakushechniy Yar (Lower Don region).

Late Neolithic sites

Late Neolithic sites dating from the second half to the end of the sixth millennium BC are represented by a wider range of settlements.

Tuba-I is located on the sandy uppermost flood terrace on the left bank of the Siversky Donets river, near the Matkine and Tuba lakes. Here a pit filled with the shells of *Unio sp.* was investigated (Man'ko et al., 2001).

The Late Neolithic site of Novoselivka-III is situated on the right bank of Aidar river (fig. 12). The settlement was excavated in 2007 and 2008 in collaboration with Dr. G. Motuzaite-Matuzeviciute (Telizhenko, Motuzaite-Matuzeviciute 2008). The Neolithic cultural layer was represented by several huge shell middens which contained pottery shards, animal bones, flint tools etc (fig. 13, 14).

The shell midden complex of Novoselivka-III contained shells of freshwater mollusks of *Unio sp.* and *Viviparus sp.* The ceramic complex is represented by molded round-bottomed, slightly-profiled pots, with crushed shell added to the clay (fig. 4.1,2; 15). The pottery bears incised decoration created with a variety of toothed stamps, pits, and pins. The toothed stamps were fashioned from mollusk shells. Lithic technology on site was mostly aimed at the production of blades, although many tools were also made on flakes (mostly scrapers). For example, trapezes were made both on flakes and on fragments of blades. The dorsal surface of these tools is covered with facets of flat retouching, which is a characteristic feature of the Late Neolithic complexes. A number of polished axes and items of bone were also recovered (fig. 4.3). Radiocarbon dating of the site indicates that Novoselivka-III is

one of the latest Neolithic settlements in Eastern Ukraine (6297±34 BP / 5342-5213 cal BC) (Motuzaite-Matuzeviciute 2012; Motuzaite-Matuzeviciute, Lillie, Telizhenko 2015).

Not far from Novoselivka-III is the settlement of Novoselivka-VI. The site has three phases, each represented by a distinct layer within shell middens. However, the ceramic and flint artefacts recovered during test-pitting indicate that all three phases are related to the same population. The artefactual assemblage here is almost identical to that recovered at Novoselivka-III, suggesting that these two settlements were broadly contemporary.

Neolithic to Copper Age Transition Period sites

A number of settlements dated to the transition period from the Neolithic to Copper Age/Early Copper Age are also situated on the right bank of the Aidar river.

Novoselivka-I-II is a two-layered settlement, located on a slight elevation on the floodplain terrace of the Aydar River. It was investigated by Y. Gurin in 1987 who recorded six large and five small shell middens, each with a discrete concentration of (mostly ceramic) artefacts (Gurin 1998). A number of radiocarbon determinations were returned from charcoal associated with ceramics that contained crushed shells of freshwater mollusks and grass: 5970±180 BP/4885±228 cal BC; 5830±190 BP/4724±219 cal BC; 6120±150 BP/5048±183 cal BC; 6055±180 BP/4986±190 cal BC (Man'ko, Telizhenko 2002). A characteristic feature of the ceramic assemblage of this settlement is the presence of a "collar" on the outer surface of the rim, characteristic of the Early Copper Age (fig.5.3,4). Interestingly, at Novoselivka-I and II there are a number of vessels with Late Neolithic characteristics. While this could be the result of later disturbance, the possibility of the two traditions existing simultaneously cannot be ruled out. The flint assemblage is slightly different from other sites discussed here. For example, the number of tools made on the flakes increases while blades with a flat retouch on the dorsal surface appeared for the first time.

The Pidgorivka-I-V site is actually two separate, though closely related, areas of archaeological material that have been subject to several investigations over the years. These include work by S. Loktyushev (1939-40), V. Gladilin (1963), D. Telegin (1980, 1985), and Y. Gurin (1984-86). Again, these settlements are located on the right bank of the Aidar River, just below the mouth of the Bila River. The larger area of excavation stretches along the river shore and contains two Early Copper Age layers, each of which produced similar artefact assemblages. It included pottery, flint tools, and an array of faunal material. Analysis of the evidence suggests that the population of the Pidgorivka set-

tlement was engaged in livestock rearing, hunting and, probably agriculture. The ceramic material includes both flat-bottomed and round-bottom vessels, among which there are pots with "collar" decorated rims (fig.5.1,2). These vessels are different from the ceramic recovered from the Novoselivka-I-II site, which is located below the Pidgorivka sites. The flint assemblage, though somewhat mixed, may be interpreted as being of Early Copper Age. For example, many of the tools are made on rather wide blades, and the sides of bifacial tools are covered with flat retouching. Two radiocarbon dates were obtained from charcoal associated with potsherds: 6050±90 BP/4983±130 cal BC; 5970±180 BP/4885±228 cal BC.

Conclusion

By the Late Copper Age in the Siversky Donets river basin, the use of freshwater resources seems to have declined in importance from the final Mesolithic, Neolithic or even Early Copper Age. However, the reason for this decline is still not entirely clear. It is possible that the widespread exploitation of mollusks declined as the relative proportions of agriculture, cattle-breeding, and hunting increased. It should be noted that by this late date mollusk shells were still used in the manufacture of adornments or ornaments and (in a crushed form) as temper for pottery. However, shellfish do not appear to have been widely exploited as a food resource.

In this paper, I have focused on the use of freshwater mollusks by the ancient inhabitants of the middle stream of the Siversky Donets river basin. It should be noted that these are amongst the most northerly sites of this type in Eastern Ukraine. In this way, while the køkkenmødding tradition existed in Eastern Ukraine for almost 1700 years, its origins may be found among cultures to the south and southeastern, including the Northeastern Azov Sea region and the Lower Don river, where the Razdorskaya-2, Rakushechnii yar, and Matveyev Kurhan sites are situated.

A number of important questions remain about how, when and where the tradition of gathering and foraging of freshwater mollusks originated. Allied to this are practical questions relating to what methods ancient populations used for harvesting, opening, and processing various mollusk species. In the future, these and other questions may be answered through an integrated approach to the study of shell middens, possibly including paleoclimatic, paleodiet, trace element analysis, and other types of research.

The text of the publication has been corrected by Robert M. Chapell (The William Dunlop Archaeological Photographic Archive).

References:

- Bibikov S.N., Stanko V.N., Koyen V.Yu., 1994, Finalnii paleolit I mezolit Hornogo Kryma. Odessa. (in Russian).
- Danilenko V.N., 1969, Neolit Ukrainy. Glavy drevney istorii yuho-vostochnoi Evropy. Kiev. (in Russian).
- Gurin Yu. G., 1998, Pamiatniki rannyyoho eneolita bassey na Severskoho Dontsa. Luhansk. (in Russian).
- Kliuchneva I.M., 2009, Kraeznavchi zapyski. Vypusk V. Arheologichne nadbannia S.O. Loktiusheva. Luhansk (in Ukrainian and Russian).
- Man'ko V.A., Telizhenko S.A., Zhuravliov O.P., Kovaliukh N.N., 2001, Predvaritelniye itogi issledovaniy uzla neoliticheskikh pamiatnikov u ozera Tuba, Drevnosti Severskoho Dontsa, 5: 27-53.
- Man'ko V.A., Telizhenko S.A., 2002, Mezolit, neolit i eneolit Podonetchiya. Kataloh radiokarbonnykh dat. Luhansk (in Russian).
- Motuzaitė-Matuzeviciute G., 2012, The earliest appearance of domesticated plant species and their origins on the western fringes of the Eurasian Steppe, *Documenta Praehistorica*, XXXIX: 1-21.
- Motuzaitė-Matuzeviciute G., Lillie M., Telizhenko S., 2015, AMS radiocarbon dating from the Neolithic of Eastern Ukraine casts doubts on existing chronologies, *Radiocarbon* 4: 1-8.
- Neprina V.I., 1976, Neolit yamochno-hrebentatoi keramiki na Ukraine. Kiev. (in Russian).
- Telegin D. Ya., 1961, K voprosu o Dnepro-Donetskoy neoliticheskoy culture, *Sovetskaya arheologiya* 4: 26-40.
- Telegin D. Ya., 1968, Dnipro-Donet'ska kultura. Do istorii naselennia epohi neolitu-rannioho metalu pivdnia Shidnoi Evropy. Kyiv. (in Ukrainian).
- Telegin D. Ya., 1985, Pamiatniki epohi mezolita na territorii Ukrainskoy SSR. Kiev. (in Russian).
- Telizhenko S.A., 2005, Tuba-5, Tuba-6 – neolitichny pamiatky v Seredniomu Podintsiiv'i, in L.L. Zaluzniak (ed.), *Kamiana doba Ukrainy*, 7:133-142. Kyiv. (in Ukrainian).
- Telizhenko S.A., Matuzaitė-Matuzeviciute G., Laitfut E., Orton D., 2007, Doslidzhennia spilnoi ukrains'ko-litovs'ko-angliys'koi arheologichnoi ekspeditsii na territorii Luhanskoi oblasti v 2007 rotsi, in V.V. Otroshchenko (ed.), *Arheologichni vidkryttia na shodi Ukrainy v 2007 r.*, 6-8. Luhansk. (in Ukrainian).
- Telizhenko S.A., Matuzaitė-Matuzeviciute G., 2008, Doslidzhennia spilnoi ukrains'ko-angliys'ko-litovs'koi arheologichnoi ekspeditsii na territorii Luhanskoi oblasti v 2008 rotsi, in V.V. Otroshchenko (ed.), *Arheologichni vidkryttia na shodi Ukrainy v 2008 r.*, 10-13. Luhansk. (in Ukrainian).
- Telizhenko S.A., 2012, Doslidzhennia riznochasovykh pamiatok poblyzu smt. Borivs'ke Luhans'koy oblasti u 2011 r., in V.V. Otroshchenko (ed.), *Problemy doslidzhennia pamiatok arheologii shidnoi Ukrainy*, 89-107. Luhansk. (in Ukrainian).
- Telizhenko S.A., 2013, Doslidzhennia poblyzu s. Borovs'ke na Luganshini. Arheologichni doslidzhennia v Ukrainy 2012, 226-227. Kyiv-Lutsk. (in Ukrainian).
- Telizhenko S.A., Yanish Ye. Yu., 2014, Finalnii mezolit-rannii neolit sredneho techeniya bassey na Severskoho Dontsa. Pamiatniki, spetsifika hoziaystvennoy deyatel'nosti, in A.N. Bessudnov (ed.) *Verhnedonskoi arheologicheskii sbornik*, 6:126-133. Lipetsk. (in Russian).

Кьоккенмьоддінги Східної України

Термін кьоккенмьоддінг/*køkkenmøddinger* (дослівно з данської «кухонне скупчення») вперше введено у науковий обіг данським біологом Япетусом Стенstrupом ще у XIX ст. і досить широко використовується стосовно до поселень/стоянок зі скупченнями молюсків, змішаних з іншим археологічним контекстом (кістки, кераміка, знаряддя з кременю).

На території України відомо три типи кьоккенмьодденгів – з морськими, прісноводними та сухопутними молюсками, серед яких стоянки зі скупченнями сухопутних молюсків *Helix* є найбільш давніми та поширені в Гірському Криму (Ласпі-I, Кукрек, Мис Трійця тощо). Стоянки зі скупченнями морських молюсків, які датуються в межах енеоліту-ранньої бронзи, локалізуються здебільшого на території Кримського півострова – на Південному та Західному узбережжях. Пам'ятки зі скупченнями прісноводних молюсків зафіксовано в долинах крупних та середніх річок України та по берегах озер-стариць. В басейні середньої течії Сіверського Дінця виокремлюється 4 хронологічні групи пам'яток зі скупченнями прісноводних молюсків:

1. Стоянки перехідного періоду від фінального мезоліту до раннього неоліту Туба-V, Туба-Vb та Павлоград – друга половина VII тис. до н.е.;
2. Ранньонеолітичне поселення Старобільськ-I – перша чверть VI тис. до н.е.;
3. Пізньонеолітичні стоянки Туба-I, Новоселівка-III, Новоселівка-VI – друга половина VI тис. до н.е.;
4. Поселення перехідного періоду від пізнього неоліту до раннього енеоліту Новоселівка-I/II, Підгорівка-I/V – перша половина V тис. до н.е.

Ключові слова: кьоккенмьоддінг, скупчення мушель, Східна Україна, фінальний мезоліт, неоліт, ранній енеоліт

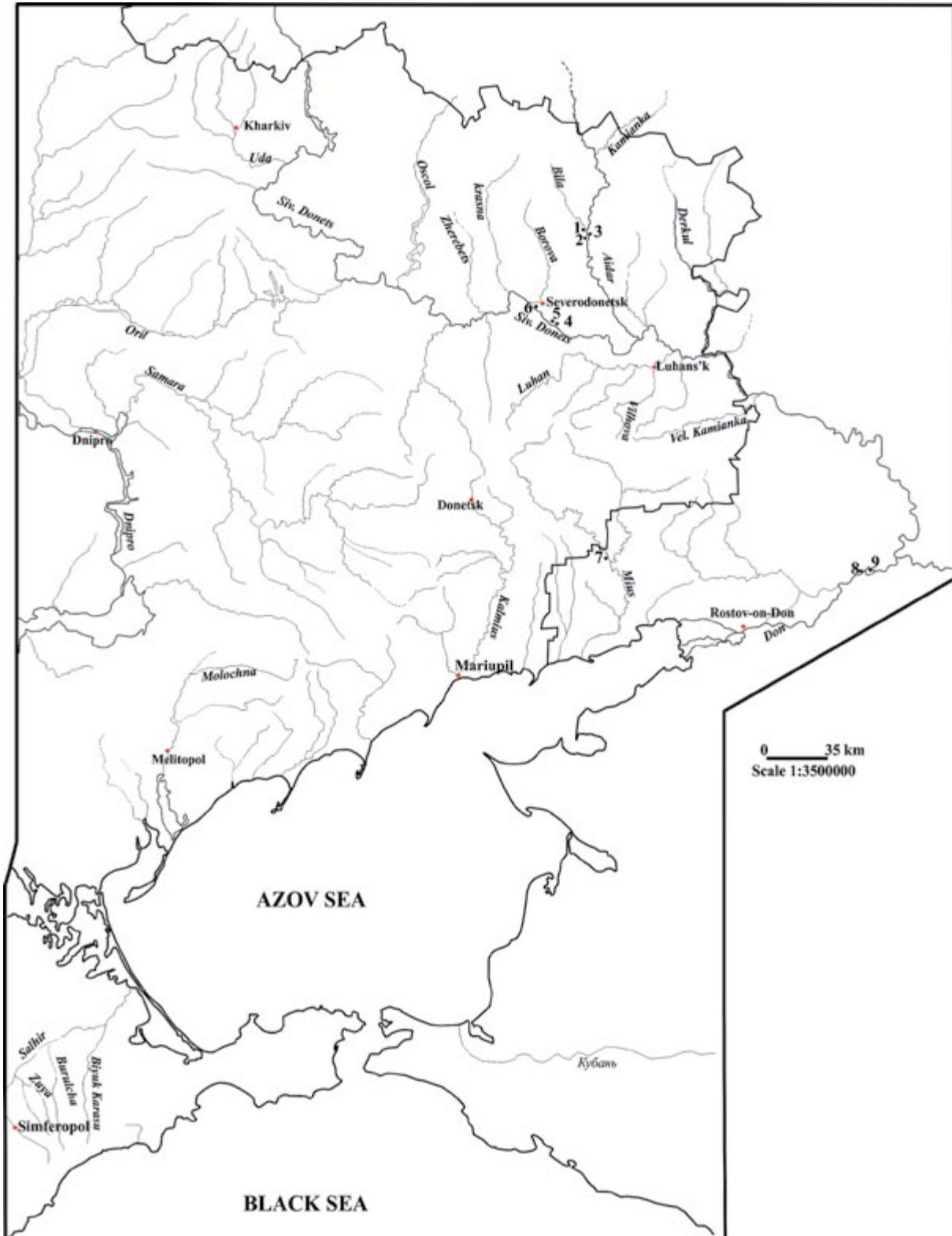

Fig. 1. Map of the sites mentioned in the text.

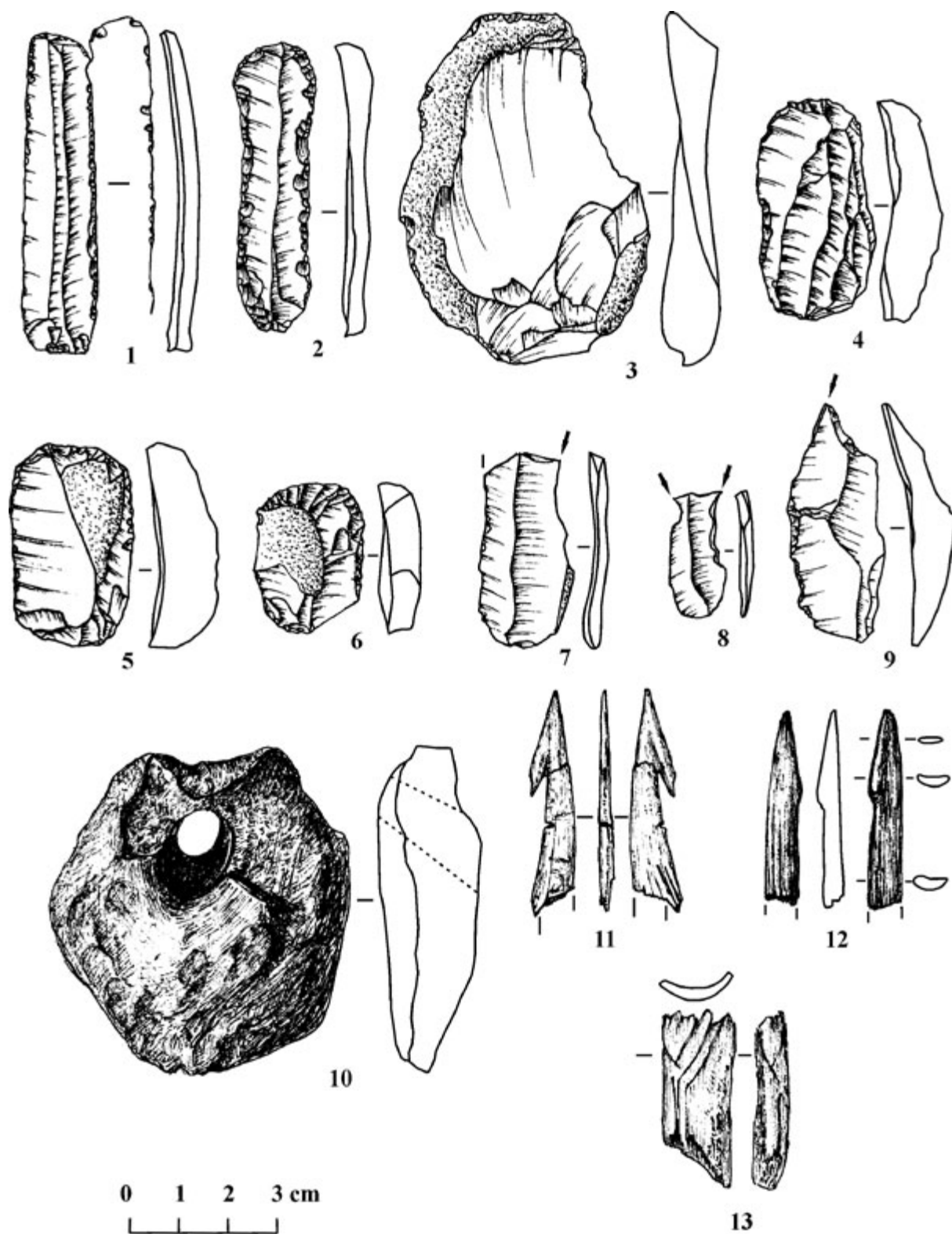

Fig. 2. Tuba-V. 1-9 – flint assemblage; 10 – stone sinker; 11,12 – antler harpoons; 13 – fragment of ornamented bone.

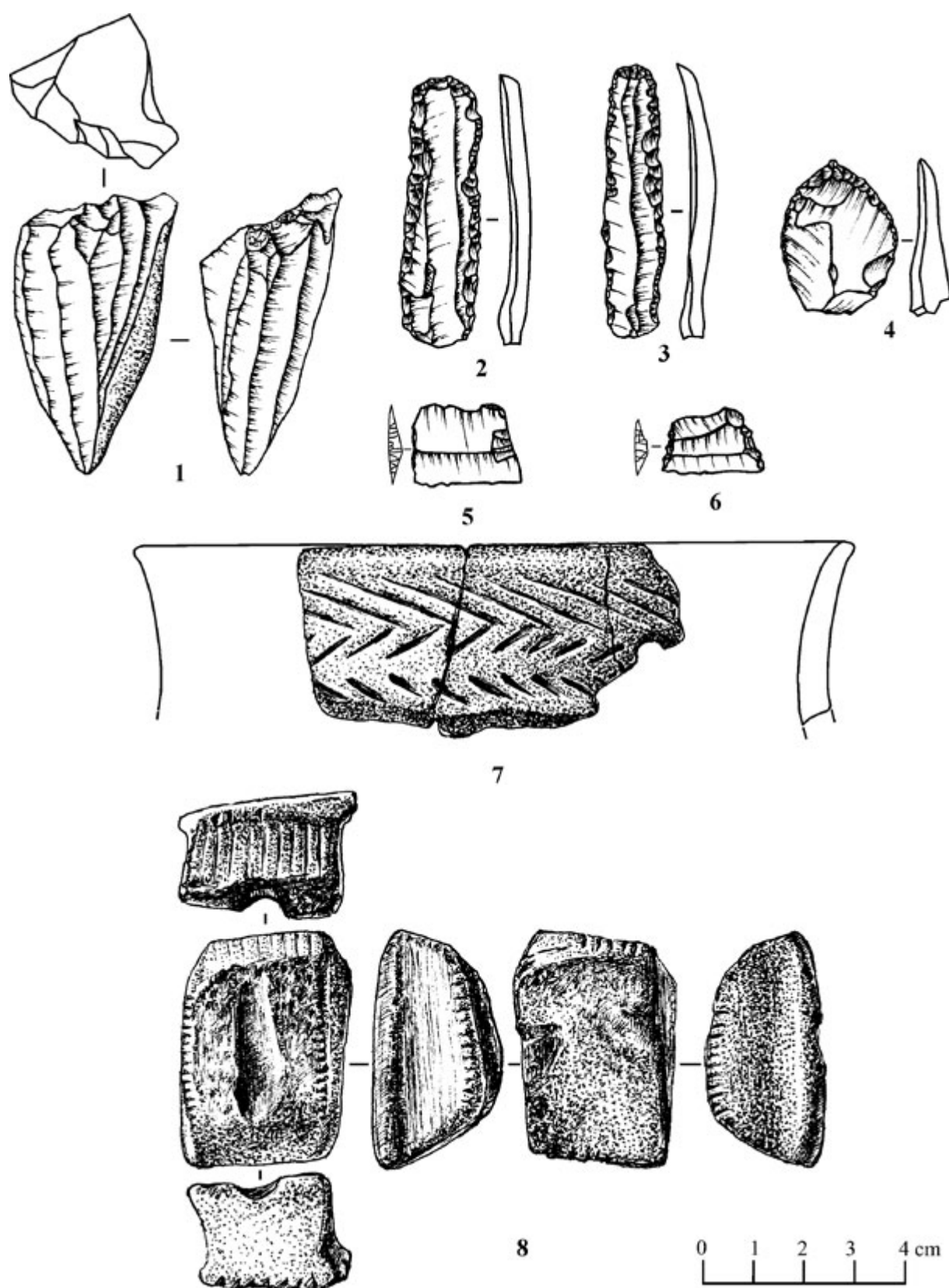

Fig. 3. Starobilsk-I. 1-6 – flint assemblage; 7 – a fragment of pottery; 8 – decorated stone shaft-straighteners.

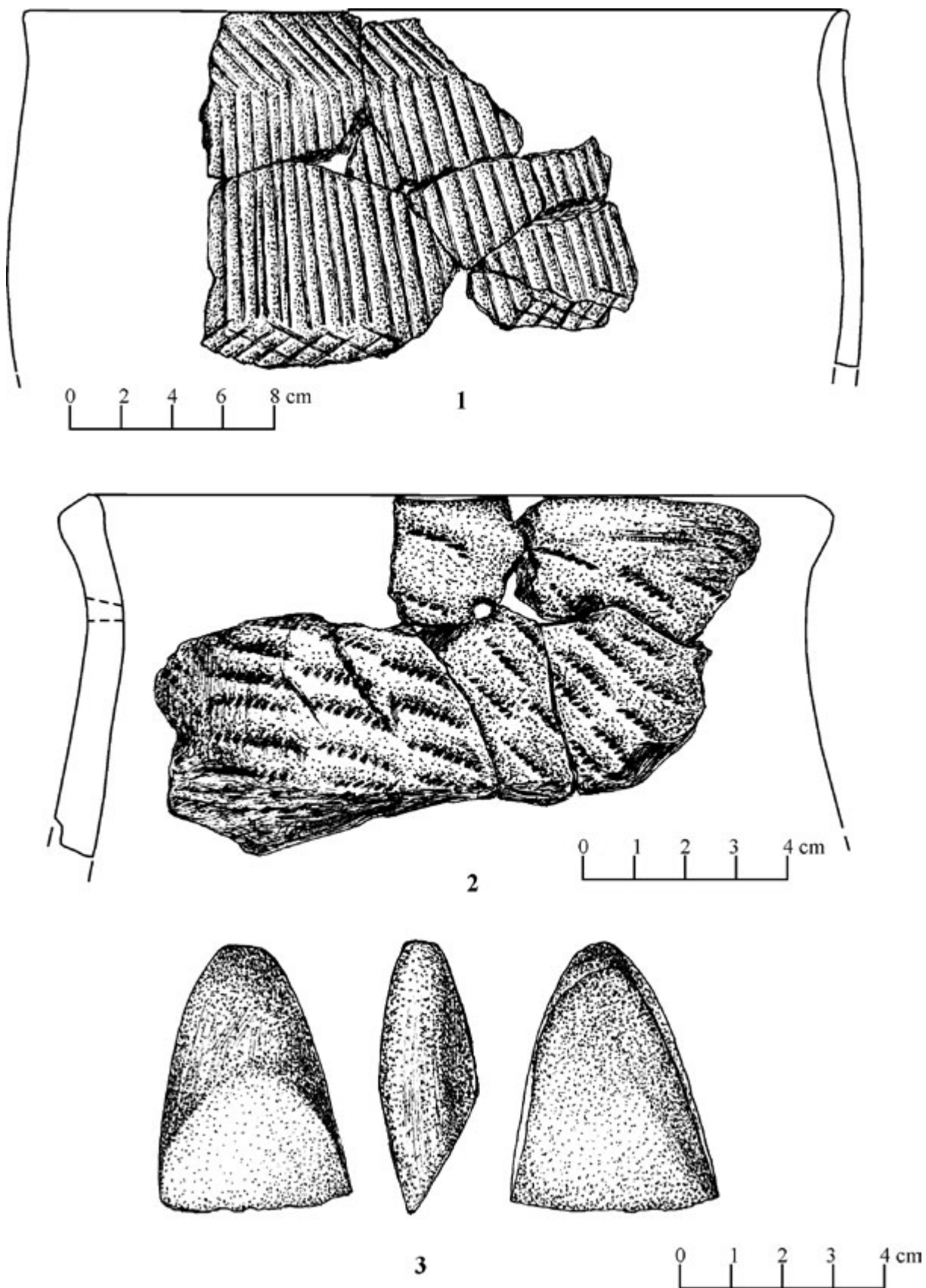

Fig. 4. Novoselivka-III. 1,2,3 – ceramics; 4 – polished adze.

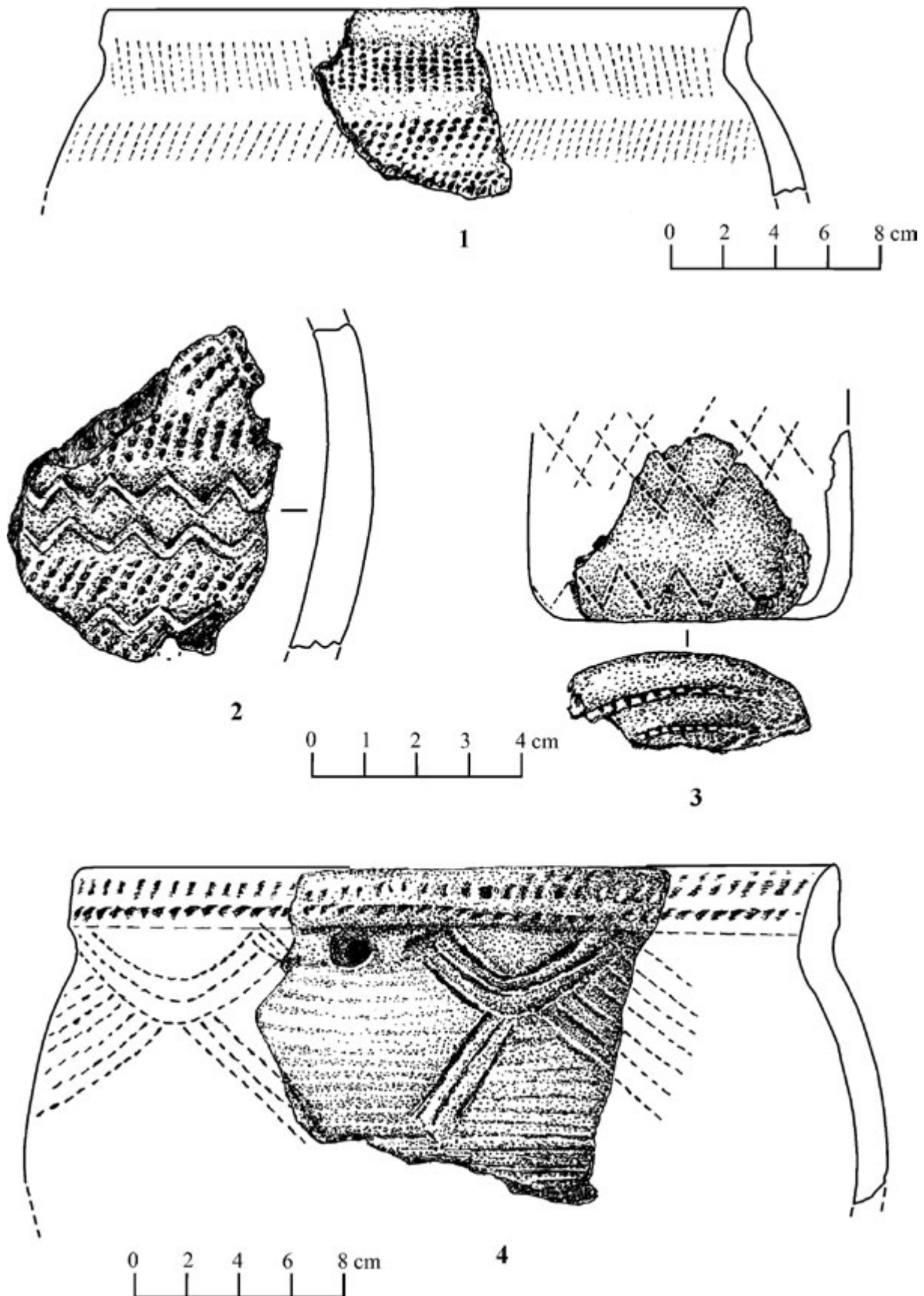

Fig. 5. Pidgorivka-I-V. 1,2 – ceramics; Novoselivka-I-II. 3,4 – ceramics.

Fig. 6. Tuba-V. View from the east on the site.

Fig. 7. Tuba-V. Section of stratigraphy.

Fig. 8. Tuba-V. Washing of sediment (working process).

Fig. 9. Tuba-Vb. View from the east on the site.

Fig. 10. Tuba-Vb. View on excavation area with shell middens.

Fig. 11. Tuba-Vb. Section of stratigraphy.

Fig. 12. Novoselivka-III. View from south-west on the floodplain of Aidar river where Novoselivka-I-II, III, VI are situated.

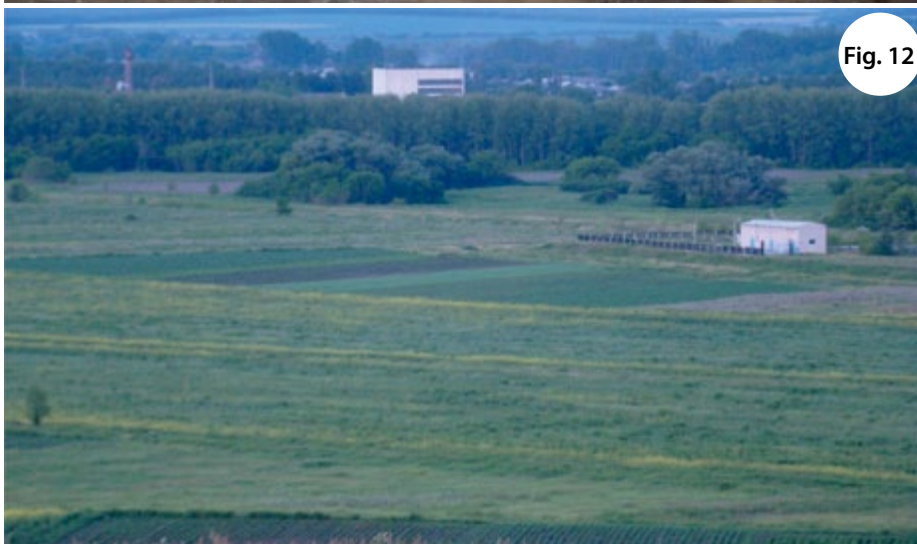

Fig. 13. Novoselivka-III. Section of stratigraphy.

Fig. 14. Novoselivka-III. Shell middens.

Fig. 15. Novoselivka-III. Neolithic pottery sherds.

Y. Morozova, P. Shydlovskyi

STEP AHEAD: NEENAWA 2017 International Scientific Conference report

---

A significant step in establishing a network for the study of the Eastern European Neolithic and at the same time the final event of the project became the NEENAWA International Scientific Conference **“Wetland Archaeology and Prehistoric Networks in Europe”**, September 15-18, which was held in Kyiv and Kaniv on the basis of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Our University is one of the four partners in the NEENAWA Project's consortium. It plays a significant role in fulfilling its goals and tasks, since the SCOPES programme aims at the development and modernization of institutional aspects of research and teaching institutions in Eastern Europe. All efforts and events of the project are directly linked to teaching activities and pursuing its educational objectives. University teachers and students have thus become the main beneficiaries of the project.

Due to the initiative of the Department of Archaeology and Museum Studies, the Centre for Underwater Archaeology of the Faculty of History and the Centre for Paleoethnological Research, the Scientific Committee of the conference was created in which scientists from Switzerland, Macedonia, Russia and Ukraine were included. Specialists from international university centres and scientific establishments (Switzerland, Germany, Macedonia, Greece, Poland, Russia, Latvia, Belarus, etc.) and representatives of the Institute of Archaeology of NAS of Ukraine, National University of Kyiv-Mohyla Academy, B. Hrinchenko University of Kyiv, the Institute of Zoology of NAS of Ukraine, the National Natural History Museum of NAS of Ukraine, universities of Odesa, Kharkiv, Chernihiv, etc. were invited to take part in the conference. The conference highlighted the results of archaeological investigations of national and foreign scientists, including the results of international cooperation based on archaeological localities within Ukraine and brings together researchers working in Holocene European prehistoric archaeology. The discussed topics chronologically covered the period from the Mesolithic up to the Bronze Age.

The Ukrainian scientific and educational institutions were represented by:

- the Department of Archaeology and Museum Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv
- the Education Laboratory “Centre for Underwater Archaeology, Archaeological and Ethnological Research”, Taras Shevchenko National University of Kyiv
- the Archaeological Museum, Taras Shevchenko National University of Kyiv
- Th. Vovk Center for Paleoethnological Research
- the the Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine
- the Archaeological Museum IA, National Academy of Sciences of Ukraine
- the National Natural History Museum, National Academy of Sciences of Ukraine
- National University of Kyiv-Mohyla Academy
- B. Hrinchenko National University of Kyiv
- I.I. Mechnikov National University of Odessa
- T.G. Shevchenko National University of Chernihiv
- Kyiv Regional Archaeological Museum
- Kyiv Regional Center for Defense of Cultural Heritage Monuments

September 15, 2017

The opening of the conference and the plenary meeting took place on September 15, 2017 in the Main Building of Taras Shevchenko National University of Kyiv, on which the vice-rectors of the University professors Petro Bekh and Viktor Martyniuk, as well as the representative of the Swiss Embassy in Ukraine and Moldova, Holger Tausch gave their greetings for the participants. Dean of the Faculty of History prof. Ivan Patrylak, associate professor Pavlo Shydlovskyi and a head of the Education Laboratory Yana Morozova indicated the importance for the University and Ukrainian science of holding such events and the need for international cooperation in the field of archaeological research. The sincere wishes of the fruitful work of

the conference were expressed by the NEENAWA project participants.

The scientific part was presented by presentations describing the current state of the study of neolithization processes in Europe and the achievements of prehistoric archaeology in recent years. Among the speakers – prof. Albert Hafner (Switzerland), prof. Marzena Szmyt (Poland), Robert Hofmann, Liudmyla Shatilo (Germany), prof. Leonid Zaluzniak, Mykhailo Videiko and Nataliia Burdo (Ukraine).

Within the framework of the first day of the conference, the opening of the exhibition «The first farmers and pastoralists on the territory of Ukraine» was held at the Archaeological Museum of Taras Shevchenko National University of Kyiv, as well as presentations of the editions:

HUMAN & LANDSCAPE: Prehistoric Archaeology of Eastern Europe. – VITA ANTIQUA, 9. Collection of scientific works. – Kyiv: 2017. – 282 p. – Ill. <http://vitaantiqua.org.ua/en/category/current-issue/>

Wetland Archaeology and Prehistoric Networks in Europe / NEENAWA International Scientific Conference, September 15th-18th, 2017 / eds. Y. Morozova, P. Shydlovskyi. – Kyiv-Kaniv, 2017. – 78 p. – Ill. <http://vitaantiqua.org.ua/en/category/library/>

After the presentations for the participants of the conference, an excursion to The Museum of Historical Treasures of Ukraine, The National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve were organized where the guests were able to get acquainted with the masterpieces of Old Rus architecture, as well as unique archaeological exhibits of Ancient Times and Early Middle Ages.

September 16, 2017

The next day, September 16, a trip to the Kaniv Nature Reserve took place, where the main part of the event was planned. During the trip, the participants attended the Kyiv Regional Archeological Museum in Trypillia village. It is in this area, in the end XIXth century some of the first excavations of Trypillian settlements were carried out by the archaeologist Vikentii Khvoika, after which this site became eponymous for the whole cultural complex. The participants of the conference were acquainted with the life of the famous scientist; they were able to see the collections of artifacts which reflect the prehistoric archeology of the Middle Dnieper region.

Upon arrival at the Kaniv Nature Reserve, reports and presentations dedicated to the study of specific settlements of the Neolithic – the Bronze Age of Southern and Eastern Europe were listened and discussed. Andrey Mazurkevich and Ekaterina

Dolbunova (Russia) presented an open lecture devoted to the study of lacustrine sites in North-Western Russia in the 7th-3rd Mill. BC. Among other speakers were prof. Sławomir Kadrow (Poland), Maxim Charniauski (Belarus), Valentina Todoroska, Zlata Blazeska, (Macedonia), Christoforos Arampatzis (Greece). Presentation of the project: “Airborne Survey: Ancient Landscapes of the Central Ukraine – Kyiv and Cherkasy Regions” and photo exhibition also took place.

September 17, 2017

September 17, 2017 (Kaniv Nature Reserve) – the reports on problems of the analysis of ceramic assemblages of Neolithic cultures in Europe were read by Caroline Heitz (Switzerland) and Dmytro Gaskevich (Ukraine). A workshop “**Lacustrine Dendrochronology in the Context of Pile Dwelling Archaeology at Lake Biel, Switzerland. Focus Measuring, Chronology – building, Dating**”. was held under the supervision by Matthias Bolliger and John Francuz (Switzerland).

After the scientific part on this day, the conference participants made a trip to the National Historical and Ethnographic Preserve “Pereyaslav” which situated near the town of Pereyaslav-Khmelnytskyi and attended an excursion in the Open-air Ethnographic Museum, which was read by the vice-director of the Preserve Oleksandr Kolybenko.

September 18, 2017

The last day of the conference, September 18, 2017 (Kaniv Nature Reserve) was dedicated to issues of prehistoric networks and the question of the interaction of the prehistoric societies in Southeastern Europe. Among the speakers were Prof. Nikos Chausidis, Goce Naumov, (Macedonia), Valerii Manko, Dmytro Kiosak, Anzhelika Kolesnychenko, Sergei Telizhenko, and Oleksandr Diachenko (Ukraine).

Part of the reports was devoted to the questions of transportation and use of natural resources and raw materials by the prehistoric population of Eastern Europe. This materials were presented by Marcis Kalniņš (Latvia), Alina Veiber, Oleh Tuboltsev, Yevhen Pichkur, Pavlo Shydlovskyi, Ivan Radomskyi and Dmytro Zhelaga (Ukraine).

At the end, a workshop «**Underwater Exploration of Wetland and Peat-bog Sites. Perspectives and Problems**» was held by Ekaterina Dolbunova (Russia).

During the conference the poster session on the subject of Wetland Archeology were presented by Gjore Milevski (Macedonia), Irina Khrustaleva, Anna Malyutina (Russia), Yana Morozova, Sergii Zelenko, Marta Andriyovych (Ukraine).

A number of lectures, presentations and posters were presented by the NEENAWA team:

Archaeology in Switzerland: Research from Under Water to High-Altitude Mountains (Prof. Albert Hafner, Bern)

Mobilities, Entanglements, Transformations. Pottery Practices in Neolithic Wetland Sites of the Swiss Plateau (Caroline Heitz, Bern)

Lacustrine Sites in North-Western Russia in the 7th-3rd Mill. BC (Andrey Mazurkevich, Ekaterina Dolbunova, St. Petersburg)

Wooden Post Buildings of the Lake Settlement Serteya XIV (Irina Khrustaleva, St. Petersburg)

Bone and Antler Items From Peat-Bog Settlements (the 6th – 3rd mill. BC) of North-Western Russia (Dnepr – Dvina Basin). Technological and Functional Features (Anna Malyutina, St. Petersburg)

Prehistoric Tool Kit for Surviving (Valentina Todoroska, Struga, Zlata Blazeska, Skopje)

With or Without You: the Formation of Identities in the Neolithic Balkans (Goce Naumov, Skopje)

Spatial Analysis of Marshy Areas: Neolithic Tell-Sites in Pelagonia (Gjore Milevski, Skopje)

Overview of the Osteological Mammal Material from the Surska Culture in the Context of Its Development and Adaptation of Its Communities to the Natural Environment (Alina Veiber, Kyiv)

Lithic assemblages of Early Agricultural Communities in Western Ukraine (Pavlo Shydlovskiy, Ivan Radomskiy, Dmytro Zhelaga, Kyiv)

Patterns of Ornaments on the Ceramic from the Lysa Gora Cemetery (Marta Andriyovych, Kyiv)

Perspectives for Wetland Archaeology, Surveys and Underwater Exploration in the Dnieper River, Ukraine (Yana Morozova, Sergii Zelenko, Kyiv)

Among the decisions of the Scientific Committee are:

– to expand the cooperation of scientific and educational institutions of Europe that were presented at the conference by the conducting internships for young scientists and lecturers from different countries at university centers,

– to create a system for the exchange of information on the archeology of Eastern Europe in order to unify modern methods of fixation, describing and systematizing data on prehistoric objects.

The conference itself was an exceptional opportunity to create a system of information and experience exchange, in research about European prehistoric sites, to introduce up-to-date methodologies of fixation and description of archaeological material and to promote Ukrainian archaeological heritage in the European system of research. An important value is the participation of Macedonian, Russian, Swiss and Ukrainian students in this event that will help to develop their knowledge about current theoretical and practical European scientific research and promote their international mobility during their academic experience. In terms of public benefit, the conference will help to represent the Ukrainian cultural and natural heritage at a European level.

We wish that young scientists, using acquired skills and knowledge, will broaden their circle of professional contacts, put their creative ideas in to practice for developing a liberal society, and become the most valuable resource for positive changes in the contemporary world.

<http://vovkcenter.org.ua/en/main/>

At Rector's office in Kyiv, 2016. From left: Prof. Rostyslav Terpylovskiy – Head of the Department of Archaeology and Museology, Dr. Pavlo Shydlovskiy – associate professor of the Department of Archaeology and Museology, Prof. Ivan Patryliak – Head of Faculty of History, prof. Leonid Huberskyi – Rector of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Prof. Albert Hafner – Head of Department of Prehistoric Archaeology of the Institute of Archaeological Sciences, Bern University (Switzerland), Prof. Petro Bekh – Vice Rector (International Relations) of Taras Shevchenko National University of Kyiv

September 15th, 2017, Kyiv. Opening the conference at Taras Shevchenko National University of Kyiv. From left: Yana Morozova, Albert Hafner, Petro Bech and Viktor Martyniuk

Opening the conference. Marzena Szmyt (Poznan, Poland) and Pavlo Shydlovskyi

Presentation by Albert Hafner (Bern, Switzerland) "Archaeology in Switzerland: Research from Under Water to High-Altitude Mountains"

Greetings from Andrei Mazurkevich (St. Petersburg, Russia)

Presentation by Robert Hofman and Liudmyla Shatilo (Kiel, Germany) "Trypillia – Strategy and Results of an ongoing Ukrainian-European Project"

Liudmyla Shatilo (Kiel, Germany)

September 15th, 2017. Plenary session in the Red Building of Taras Shevchenko National University of Kyiv

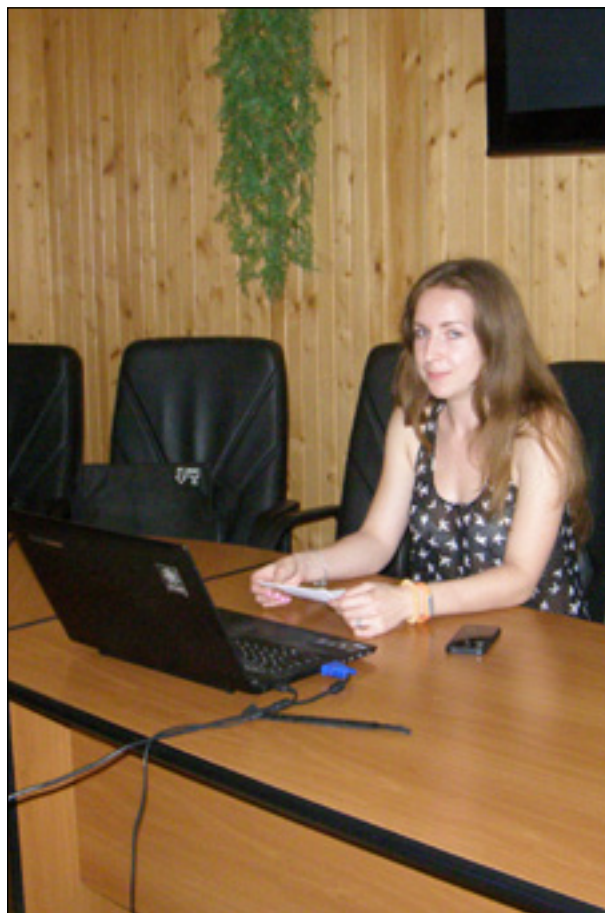

Participants from Macedonia and Switzerland at the Plenary session

Presentation by Mykhailo Videiko (Kyiv, Ukraine) "Life on the Eastern Borders of Old Europe"

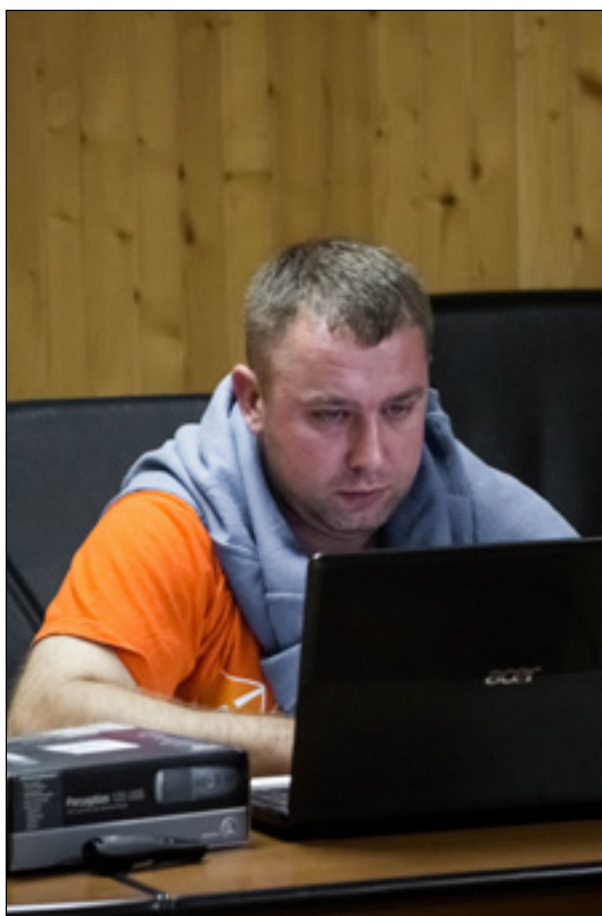
September 16th, 2017, the Kaniv Nature Reserve. Marta Andriiovych as a moderator of session

The conference participants Serhii Telizhenko, Valerii Manko (Kyiv, Ukraine) and Marzena Szmyt (Poznan, Poland)

Presentation by Nikos Chausidis (Skopje, Macedonia) "«River People» of the Northern Black Sea and Macedonia"

Presentation by Yevhen Pichkur (Kyiv, Ukraine) "Mining and Transportation of Flint by Cucuteni-Trypillian Tribes"

Presentation by Ekaterina Dolbunova (St. Petersburg, Russia) "Lacustrine Sites in North-Western Russia in the 7th-3rd Mill. BC"

Presentation by Goce Naumov (Skopje, Macedonia) "With or Without You: The Formation of Identities in the Neolithic Balkans"

Workshop "Lacustrine Dendrochronology in the Context of Pile Dwelling Archaeology" led by Matthias Bolliger and John Francuz (Bern, Switzerland)

Mariia Tymoshenko and Alina Veiber studying a dendrochronological method at workshop

Marzena Szmyt

Excursion around the National Historical and Ethnographic Preserve "Pereyaslav" guided by Oleksandr Kolybenko

Participants of the conference during excursion in Preserve "Pereyaslav"

On the Dnieper River bank

Я. Морозова, П. Шидловський

КРОК ВПЕРЕД: Міжнародна наукова конференція NEENAWA 2017, звіт

Значним кроком у створенні мережі для вивчення східноєвропейського неоліту і в той же час завершальною подією проекту NEENAWA (Network in Eastern European Neolithic and Wetland Archaeology for the improvement of field techniques and dating methods) стала міжнародна наукова конференція **"Археологія річок і озер та первісні спільноти Європи"**, яка відбулася 15-18 вересня 2017 р. у Києві та Каневі на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Наш університет виступив одним з чотирьох партнерів консорціуму проекту. Він відіграв важливу роль у виконанні своїх цілей та завдань проекту, оскільки програма SCOPES спрямована на розвиток та модернізацію інституційних аспектів дослідницьких та навчальних установ Східної Європи. Всі зусилля та заходи проекту безпосередньо пов'язані з навчальною діяльністю, а викладачі та студенти університету стали головними бенефіціарами проекту.

За ініціативи Кафедри археології та музеєзнавства, Центру підводної археології історичного факультету та Центру палеоетнологічних досліджень, було сформовано науковий комітет конференції, куди увійшли дослідники з Швейцарії, Македонії, Росії та України. Спеціалісти з міжнародних і вітчизняних університетських центрів та наукових установ були запрошені до участі. На конференції висвітлювались результати археологічних досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, значна частина яких отримана в результаті міжнародного співробітництва під час вивчення пам'яток з території України. Тематика конференції хронологічно охоплювала періоди від мезоліту – до доби бронзи та об'єднала дослідників голоцену первісної археології Європи.

Українські наукові та освітні установи були представлені співробітниками та членами:

— Кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

— Навчальної лабораторії «Центр підводної археології, археологічних та етнологічних досліджень» Київського національного університету імені Тараса Шевченка

— Археологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка

— Центру палеоетнологічних досліджень ім. Хв. Вовка

— Інституту археології НАН України

— Археологічного музею ІА НАН України

— Національного науково-природничого музею НАН України

— Національного університету «Києво-Могилянська академія»

— Київського національного університету імені Б. Грінченка

— Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

— Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

— Київського обласного археологічного музею

— Київського обласного центру охорони і наукових досліджень пам'яток культурної спадщини.

15 вересня 2017 року

Відкриття конференції та пленарне засідання відбулося 15 вересня 2017 року у Головній будівлі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на якому проректори університету професори Петро Бех та Віктор Мартинюк, а також представник Посольства Швейцарії в Україні та Молдові Хольгер Тауш привітали учасників. Декан історичного факультету проф. Іван Патриляк, доцент Павло Шидловський та керівник Навчальної лабораторії Яна Морозова вказали на важливість для університету та української науки проведення таких заходів та необхідність міжнародного співробітництва у сфері археологічних досліджень. Учасники проекту NEENAWA висловили щирі побажання плідної роботи конференції.

Наукова частина була представлена презентаціями, що стосуються сучасного стану ви-

вчення процесів неолітизації в Європі та досягнень первісної археології останніх років. Серед доповідачів – проф. Альберт Хафнер (Швейцарія), проф. Мажена Шміт (Польща), Роберт Хофманн, Людмила Шатіло (Німеччина), проф. Леонід Залізник, Михайло Відейко та Наталія Бурдо (Україна).

У рамках першого дня конференції в Археологічному музеї Київського національного університету імені Тараса Шевченка відбулося відкриття виставки "Перші землероби та скотарі на території України", а також презентації видань:

ЛЮДИНА ТА ЛАНДШАФТ: Первісна археологія Східної Європи. – VITA ANTIQUA, 9. Збірка наукових статей. – Київ: 2017. – 282 с. – Іл.

<http://vitaantiqua.org.ua/en/category/current-issue/>

Археологія річок та озер і первісні спільноти Європи / Міжнародна наукова конференція НЕЕНАВА, 15-18 вересня 2017 року / ред. Я. Морозова, П. Шидловський. – Київ-Канів, 2017. – 78 с. – Іл.

<http://vitaantiqua.org.ua/en/category/library/>

Після презентацій для учасників конференції була організована екскурсія до Музею історичних коштовностей України, Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, де гості змогли ознайомитися як з шедеврами давньоруської архітектури, так і унікальними археологічними експонатами стародавніх часів і раннього середньовіччя.

16 вересня 2017

Наступного дня, 16 вересня, відбулася поїздка до Канівського природного заповідника, де була запланована основна частина заходу. Під час поїздки учасники відвідали Київський обласний археологічний музей у с. Трипілля. Саме в цій місцевості наприкінці XIX ст. археолог Вікентій Хвойка проводив одні з перших розкопок трипільських поселень, після чого поселення в Трипіллі стало епонімним для всього культурного комплексу. Учасники конференції ознайомилися з життям відомого вченого, а також мали змогу ознайомитися з колекціями артефактів, які відображають первісну археологію Середнього Подніпров'я.

Після прибуття до Канівського заповідника були заслухані та обговорені доповіді та презентації, присвячені вивченню конкретних поселень неоліту – бронзової доби Південної та Східної Європи. Катерина Долбунова у співавторстві з Андрієм Мазуркевичем (Росія) презентувала відкриту лекцію, присвячену вивченню озерних стоянок Північно-Західної Росії 7 – 3 тис. до н.е. Серед інших доповідачів – проф. Славомир Кадоров (Польща), Максим Чарняускі (Білорусь), Валентина Тодороська, Злата Блазеска (Македонія), Крістофорос Арампатіс (Греція). Також

відбулося відкриття фотовиставки, присвяченої первісним культурам Європи.

17 вересня 2017

17 вересня 2017 року (Канівський природний заповідник) – було заслухано доповіді з питань аналізу керамічних колекцій неолітичних культур в Європі – Каролін Хейтс (Швейцарія) та Дмитра Гаскевича (Україна). Під керівництвом Маттіаса Боллігера та Джона Франкуза (Швейцарія) було проведено семінар «Озерна дендро-хронологія в контексті дослідження пальових будинків на озері Біль, Швейцарія. Фокус: обміри, хронологія будівництва, датування».

Після наукової частини, учасники конференції здійснили поїздку до Національного історико-етнографічного заповідника "Переяслав", який розташовується неподалік міста Переяслав-Хмельницький і відвідали екскурсію до Етнографічного музею під відкритим небом, яку провів заступник директора заповідника Олександр Колибенко.

18 вересня 2017

Останній день конференції, 18 вересня 2017 року (Канівський природний заповідник), був присвячений питанням дослідження первісних мереж і взаємодії первісних суспільств Південно-Східної Європи. Серед доповідачів – проф. Нікос Чаусідіс, Гоце Наумов (Македонія), Валерій Манько, Дмитро Кіосак, Анжеліка Колесниченко, Сергій Теліженко та Олександр Дяченко (Україна).

Частина доповідей була присвячена питанням транспортування та використання природних ресурсів і сировини первісним населенням Східної Європи. Ці матеріали були представлені Марцісом Кальніншем (Латвія), Аліною Вейбер, Олегом Тубольцевим, Євгеном Пічкуром, Павлом Шидловським, Іваном Радомським та Дмитром Желагою (Україна).

На завершення відбувся воркшоп «Підводні дослідження заплавних та болотяних стоянок. Перспективи та проблеми» під керівництвом Катерини Долбунової (Росія).

Під час конференції стендові доповіді з археології річок та озер представили Жьоре Мілевські (Македонія), Ірина Хрустальова, Анна Малютіна (Росія), Яна Морозова, Сергій Зеленко, Марта Андрійович (Україна).

Команда NEENAWA представила ряд лекцій, презентацій та стендів:

Археологія в Швейцарії: від досліджень під водою до високогір'їв (проф. Альберт Хафнер, Берн);

Мобільність та трансформація. Практика гончарства на неолітичних заплавних стоянках Швейцарського плато (Каролін Хейтс, Берн);

Озерні стоянки Північно-Західної Росії у 7-му – 3-му тисячоліттях до н.е. (Андрій Мазуркевич, Катерина Долбунова, Санкт-Петербург);

Дерев'яні залишки будівель озерного поселення Сертея XIV (Ірина Хрустальова, Санкт-Петербург);

Вироби з кістки та рогу з торф'яникових стоянок (6 – 3 ст. до н.е.) Північно-Західної Росії (Дніпро-Двінський басейн). Технологічні та функціональні риси (Анна Малютіна, Санкт-Петербург);

Доісторичний набір інструментів для виживання (Валентина Тодороська, Струга, Злата Блазеска, Скоп'є);

З вами або без вас: формування ідентичностей в балканському неоліті (Гоце Наумов, Скоп'є);

Просторовий аналіз болотяних територій: Неолітичні теллі в Пелагонії (Жьоре Мілевські, Скоп'є);

Огляд остеологічного матеріалу ссавців з археологічних пам'яток сурської культури в контексті адаптації її носіїв до навколишнього середовища (Аліна Вейбер, Київ);

Кам'яні комплекси ранньоземлеробських спільнот Західної України (Павло Шидловський, Іван Радомський, Дмитро Желага, Київ);

Орнаментальні сюжети на кераміці з неолітичного могильника Лиса Гора (Марта Андрійович, Київ);

Перспективи заплавної археології, обстеження та підводного дослідження Дніпра, Україна (Яна Морозова, Сергій Зеленко, Київ).

Серед рішень Наукового комітету:

– розширити співпрацю наукових і освітніх установ Європи, які були представлені на конференції проведенням стажувань для молодих вчених і викладачів з різних країн в університетських центрах;

– створити систему обміну інформацією про археологію Східної Європи з метою уніфікації сучасних методів фіксації, опису та систематизації даних про доісторичні об'єкти.

Сама конференція стала унікальною можливістю створення системи обміну інформацією та досвідом в галузі вивчення первісних пам'яток Європи, з метою презентації сучасних методик фіксації та опису археологічного матеріалу та включення вітчизняної археологічної спадщини до європейської системи досліджень. Важливе значення мала участь українських та закордонних студентів у цій події, що допоможе їм поглибити свої знання про сучасні теоретичні та практичні європейські наукові досягнення та сприятиме міжнародній мобільності.

Ми хочемо, щоб молоді вчені, використовуючи набуті навички та знання, розширили коло своїх професійних контактів, ввели свої творчі ідеї в практику розвитку ліберального суспільства і стали найціннішим ресурсом для позитивних змін у сучасному світі.

<http://vovkcenter.org.ua/en/main/>